

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : January, 1999

Maelekezo

1. Jibu maswali MANANE (8) tu. Maswali MANNE (4) kutoka sehemu A na maswali yote ya sehemu B.
2. Zingatia maagizo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Hadithi ni utanzu wenye dhima kubwa katika burudani na elimu katika fasihi simulizi. Unafotautishaje dhima hii na ile ya kazi ya fasihi andishi?

Hadithi katika fasihi simulizi hutoa burudani kwa wasikilizaji kupitia simulizi za moja kwa moja zinazosimuliwa na wasanii hadharani. Zinaambatana na nyimbo, kucheza na sauti ili kuvutia wasikilizaji. Katika fasihi andishi burudani hutolewa kupitia maandiko kama riwaya na mashairi ambayo wasomaji huyasoma peke yao bila ushiriki wa moja kwa moja.

Hadithi pia hufundisha elimu ya kimaadili na kijamii kwa njia ya mifano ya wahusika wake. Kwa mfano, wahusika wabaya huchukuliwa hatua na wazuri hupewa zawadi. Katika fasihi andishi mafunzo hutolewa kwa kuisitiza taswira na maudhui yanayohusiana na jamii bila ya kuwa na uhusiano wa moja kwa moja na msikilizaji.

Fasihi simulizi hufundisha historia na asili ya jamii. Huchukua nafasi ya kuhifadhi kumbukumbu za jamii. Fasihi andishi hufundisha historia kwa njia ya maandiko ya kitaaluma au kazi za kifasihi zilizochapishwa.

Hadithi hutegemea sana usanii wa mdomo na mshikamano wa kijamii. Fasihi andishi hutegemea zaidi wasomaji na wachapishaji wake.

Kwa jumla, hadithi kama sehemu ya fasihi simulizi inahusiana zaidi na mwingiliano wa kijamii, wakati fasihi andishi hujikita kwenye maandiko binafsi ya kifasihi.

2. Mendezeo wa kisasa ya kijamii na ya kiuchumi ni masimulizi kuhusu ustawi wa jamii na fasihi simulizi: hasara inayoonekana kutokana na masiisho hayo ni mikubwa au midogo. Jadili ukitolea mifano.

Fasihi simulizi hupungua kadri jamii inavyoendelea na maendeleo ya kijamii na kiuchumi. Jamii inapokumbatia teknolojia na maandishi, usimulizi wa mdomo unapungua. Hii ni hasara kwa sababu baadhi ya kazi za kifasihi hupotea.

Mendezeo ya kisasa yamebadilisha maisha ya jamii na kuwafanya watu wakose nafasi ya kukusanyika pamoja kwa usimulizi. Watu wamezama kwenye shughuli za kiuchumi na kupunguza vikao vya kijamii.

Hata hivyo, maendeleo hayo yana faida kwa vile yanahifadhi baadhi ya kazi simulizi kwa njia ya maandishi na teknolojia. Lakini bado kuna hasara ya upotevu wa usanii wa mdomo na mguso wa hadhara.

Kwa mfano, visa na ngano zilizokuwa zikisimuliwa usiku sasa zinapotea. Watoto hawapati mafunzo ya moja kwa moja kwa wazazi na mababu kama zamani.

Fasihi simulizi sasa imepoteza nafasi yake ya kuwa darasa la maisha ya kijamii. Badala yake, simulizi za maandishi na filamu zimechukua nafasi kubwa.

Kwa jumla, mendelezo ya kisasa yameiletea fasihi simulizi hasara kubwa kwani yamepunguza nafasi ya usanii wa mdomo na mshikamano wa kijamii.

3. Mshairi mzuri ni msusi wa lugha tu, bali pia mtumaji wa lugha kisanaa na kwa uangalifu anapozungumza jambo. Chagua vitabu viwili kati ya hivyo vilivyotajwa hapo juu, ili uthibitishe kauli hii.

Katika *Malenga Wapya* ya Takiluki, washairi walitumia lugha ya picha na taswira kufikisha ujumbe. Walitumia methali na misemo ili kutoa mafunzo na kufikisha ujumbe kwa ufasaha.

Katika *Diwani ya Mloka* ya C. Mloka, lugha ilitumika kisanaa kwa kutumia vina na mizani ili kuvutia msomaji. Ustadi wa lugha ulionekana kwa usawiri wa maisha ya kijamii.

Mshairi hutumia lugha kisanaa ili kuibua hisia na kuamsha fikra za msomaji. Uangalifu wa kuchagua maneno na mifano huleta mafunzo ya kijamii.

Katika *Diwani ya Ustadh* ya A. Andanenga, lugha ya kishairi ilitumiwa kuhimiza mshikamano wa kijamii. Washairi walitumia maneno yenye mchanganyiko wa taswira ili kuchochea fikra.

Kwa mfano, washairi wote walitumia lugha ya picha ili kufikisha ujumbe kwa ufanisi. Lugha ikatumika kama silaha ya kisanaa na kielimu.

Kwa hivyo, washairi hawa walithibitisha kwamba mshairi mzuri si msusi wa lugha tu, bali pia mtumaji wa lugha kwa uangalifu.

4. Mshairi si shabiki wa mambo mabaya, bali ni msanii na mchambuzi wa masuala ya kijamii na maisha. Jadili kauli hiyo ukitumia vitabu viwili kati ya hivyo vilivyotajwa hapo juu.

Katika *Malenga Wapya*, washairi walikemea maovu ya kijamii kama ulevi, uzembe na ukandamizaji. Hawakuwa mashabiki wa maovu bali walitumia ushairi kutoa tahadhari.

Katika *Diwani ya Mloka*, mshairi alitumia mashairi kukosoa viongozi wabaya na unyonyaji wa kijamii. Hii ilionesha kuwa mshairi ni msanii anayefichua maovu.

Mashairi pia yalitumiwa kuelimisha vijana kuhusu maadili mema ya kijamii. Washairi walipinga tamaa na ubinafsi.

Mshairi aliibua matumaini kwa jamii kwa kuonesha njia mbadala ya maadili bora. Hivyo alitumia kazi zake kuhamasisha uadilifu.

Washairi walijitokeza kama walinzi wa jamii kupitia mashairi yao. Walihakikisha kwamba jamii inapata funzo kupitia sanaa.

Kwa hivyo, washairi hawa walithibitisha kuwa mshairi ni mchambuzi wa maisha na msanii mwenye jukumu la kuelimisha jamii.

5. Wahusika katika riwaya humsindikiza kutonesha maisha kuluvuwezayo kuyazoa katika mazingira ya maisha halisi tunayoyaishi. Jadili kauli hii kwa kutumia vitabu viwili kati ya hivyo vilivyotajwa hapo juu.

Katika *Kusadikika* ya S. Robert, wahusika walitumika kuonesha maisha ya ukandamizaji wa kijamii na mapambano ya haki. Wahusika walihusiana moja kwa moja na hali halisi ya maisha ya kijamii.

Katika *Hiba ya Wivu* ya Z. Mwanga, wahusika walitumika kuonesha hisia za binadamu kama wivu na husuda. Hali hii ilionyesha maisha halisi ya kila siku.

Wahusika hawa walitumika kufundisha jamii kuhusu madhara ya matendo mabaya na mafunzo ya maadili. Walionekana kama kioo cha maisha halisi.

Riwaya hizi ziliweka wahusika kwenye mazingira ya kijamii ya kawaida. Waliishi maisha ya kawaida ili jamii iwaone kama wao wenyewe.

Hali halisi ya maisha ya kila siku ilijidhihirisha kupitia migogoro na matukio. Wahusika walitumika kama darasa la maisha.

Kwa hivyo, wahusika katika riwaya hizi walionesha maisha halisi tunayoyaishi.

6. Ujasiri na uadilifu ni misingi isiyotenganishwa katika ujenzi wa jamii yenye ustawi. Unakubaliana? Thibitisha jibu lako kwa kutumia vitabu viwili kati ya hivyo vilivyotajwa hapo juu.

Katika *Kusadikika* ya S. Robert, wahusika waliokuwa na ujasiri walijitokeza kupinga dhuluma. Walionyesha kwamba jamii yenye ustawi hutegemea ujasiri wa watu wake.

Katika *Zawadi ya Ushindi* ya B. Mtobwa, uadilifu wa wahusika ulileta mshikamano na matumaini kwa jamii. Hii ilionesha kuwa uadilifu ni msingi wa ustawi.

Ujasiri huwezesha watu kukabiliana na changamoto za maisha. Hali hii ilionekana katika wahusika waliopinga dhuluma.

Uadilifu hujenga mshikamano wa kijamii na uaminifu. Bila uadilifu jamii hubomoka.

Riwaya hizi zilionesha kuwa ujasiri na uadilifu ni nguzo za maisha bora. Bila misingi hii jamii hufa.

Kwa hivyo, ujasiri na uadilifu ni misingi inayojenga jamii yenye ustawi.

7. Aghalabu watu hutenda makosa kwa kutenda makosa kwa kuwa ujinga wao na kutokua kama watendaji. Jadili kauli hii kwa kutumia vitabu viwili kati ya hivyo vilivyotajwa hapo juu.

Katika *Mfalme Juha* ya F. Topan, wahusika walitenda makosa kutokana na ujinga na upumbavu. Hii ilisababisha madhara makubwa kwa jamii.

Katika *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, wahusika walionekana wazembe na wajinga. Walitenda makosa kwa kuendekeza tamaa na ulevi.

Ujinga na uzembe ulileta madhara makubwa kwa jamii. Wahusika walionekana chanzo cha matatizo ya kijamii.

Tamthiliya hizi zilionyesha kuwa watu wengi hutenda makosa bila kutafakari matokeo. Walionekana kama kioo cha jamii.

Makosa haya yalitumika kama funzo kwa jamii. Yalitoa tahadhari dhidi ya uzembe na upumbavu.

Kwa jumla, watu hutenda makosa kutokana na ujinga wao, na waandishi walionyesha hali hii kupitia wahusika wao.

8. Watazamaji wa leo wangefikadi sana na Tamthiliya kama wangekuzwa na utamaduni wa tamthiliya. Thibitisha kauli hii kwa kutumia vitabu viwili kati ya hivyo vilivyotajwa hapo juu.

Katika *Hawala ya Fedha* ya A. Lihamba, masuala ya kifisadi yalionekana. Ikiwa watazamaji wangekuzwa na utamaduni wa tamthiliya, wangehisi ukaribu wa masuala haya.

Katika *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe*, masuala ya uzembe na tamaa yalionekana. Watazamaji wa leo wangeweza kuhusiana na mambo haya endapo wangelelewa kwa tamthiliya.

Utamaduni wa tamthiliya huamsha hisia na mshikamano. Watazamaji wangefundishwa maadili na mafunzo kwa njia ya moja kwa moja.

Tamthiliya huchambua matatizo ya kijamii kwa njia ya kuchekeka na kusiimua. Hii huamsha uelewa kwa urahisi.

Iwapo watazamaji wangekuzwa kwa utamaduni wa tamthiliya, wangelelewa zaidi fasihi na masuala ya kijamii.

Kwa hivyo, tamthiliya ni chombo muhimu cha kuelimisha jamii na watazamaji wa leo wangepaidika zaidi wakiwa na utamaduni huo.

9. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali:

(a) Eleza maana ya maneno yaliyopewa msitari kama yaliyotumika katika kifungu hicho.

“Mujibu wa hoja hii” – maana yake ni kufuatana na hoja iliyoelezwa.

“Mabadiliko katika sanaa na maudhui” – maana yake ni mabadiliko yanayohusu namna kazi ya fasihi imeandikwa au kile inachozungumzia.

(b) Teknolojia ya mawasiliano duniani yamechangia nini katika maendeleo ya Kiswahili?

Imeeneza Kiswahili kwa kasi kupitia redio, televisheni na mitandao ya kijamii. Imerahisisha mawasiliano baina ya watu wa kabila tofauti. Pia imehifadhi kazi za Kiswahili kwa njia za kisasa.

(c) Taja mambo makuu ambayo John Ramadhani ameyabainisha katika uendelezaji wa Kiswahili.

Amebainisha kuwa Kiswahili husaidia kujenga mshikamano wa kijamii. Ameeleza kuwa lugha hii huhifadhi historia na tamaduni za jamii. Pia amesema Kiswahili ni lugha ya kufundishia na kuelimisha vizazi vipya.

(d) Bainisha mawazo mapya yaliyotolewa na John Ramadhani katika maandiko yake kuhusu fasihi ya Kiswahili.

Ameeleza kuwa fasihi ya Kiswahili haipaswi kuangaliwa tu kama burudani bali pia chombo cha kufundisha jamii. Pia ameonyesha kuwa fasihi huakisi maisha halisi ya kila siku.

(e) Kwa nini mashairi ya Kiswahili yanaweza kusemwa ni chombo cha kuhifadhi utamaduni?

Kwa sababu mashairi huhifadhi methali, nahau na misemo ya jamii. Pia hufikisha historia na mila kwa vizazi vipya. Aidha, mashairi huendeleza lugha ya Kiswahili.

(f) Kwa maneno yasiyopungua sitini (60), fafania aya ya tatu ya kifungu hiki kwa ufupi.

Aya ya tatu inazungumzia mchango wa mashairi katika maisha ya jamii. Mashairi huchangamsha fikra na kuhifadhi historia ya jamii. Pia mashairi hufundisha maadili na kuonya dhidi ya maovu. Hivyo mashairi ni chombo cha kuendeleza utamaduni na mshikamano wa kijamii.

10. Andika insha isiyopungua maneno 250 juu ya mada moja kati ya mada zifuatazo: (a) Mchelea mwana kulia hulia mwenyewe (b) Jamii isiyo na maadili ni sawa na kundi la wanyama pori (c) Maisha yangu katika shule yangu ya sekondari (d) Umuhimu wa kujisomea (e) Athari za mafuriko ya mwaka jana.

Umuhimu wa kujisomea

Kujisomea ni kitendo cha mwanafunzi kujipatia maarifa kwa kusoma vitabu, majarida na nyaraka mbalimbali bila kusubiri mwalimu darasani. Ni sehemu muhimu katika safari ya kielimu ya mwanafunzi kwa kuwa husaidia kuimarisha uelewa na kuongeza maarifa ya ziada.

Moja ya umuhimu wa kujisomea ni kwamba humsaidia mwanafunzi kuelewa kwa kina masomo yake. Wakati mwingine muda wa darasani huwa hautoshi kwa mwalimu kueleza kila kitu. Kwa kujisomea mwanafunzi hupata nafasi ya kujazia mapengo hayo.

Pili, kujisomea humwezesha mwanafunzi kujiamini zaidi. Mwanafunzi anayejisomea haogopi kuulizwa maswali kwa kuwa tayari amejitayarisha. Kujisomea humsaidia pia kushiriki kikamilifu katika mijadala na majadiliano ya kitaaluma.

Tatu, kujisomea ni njia ya kuongeza uwezo wa kufikiri kwa kina. Kupitia vitabu mbalimbali, mwanafunzi hupanua upeo wake na kupata mtazamo mpana zaidi wa masuala yanayomzunguka.

Nne, kujisomea humwandaa mwanafunzi kwa mitihani. Wanafunzi wanaojisomea mara kwa mara hupata matokeo bora kwa sababu wanafahamu maswali kwa undani.

Tano, kujisomea hufanya mwanafunzi kuwa na nidhamu na kujiwekea ratiba. Nidhamu hii hujenga tabia njema itakayomsaidia hata baada ya kumaliza shule.

Kwa jumla, kujisomea ni msingi wa mafanikio ya kitaaluma na hata maisha ya baadaye. Mwanafunzi anayejisomea daima hufanikisha ndoto zake na kuwa mtu bora katika jamii.

11. (a) Eleza hatua tano za uchanganuzi wa sentensi.

Hatua ya kwanza ni kutambua muundo wa sentensi, yaani ikiwa ni rahisi, changamano au tata.

Hatua ya pili ni kubainisha viambajengo vya sentensi kama vile kiima, kiarifu na kiambishi.

Hatua ya tatu ni kugawanya sentensi katika vipashio vidogo ili kupata maana sahihi ya kila kipengele.

Hatua ya nne ni kutambua kazi ya kila kipashio katika sentensi, mfano nomino, kitenzi au kivumishi.

Hatua ya tano ni kuunganisha matokeo ya uchambuzi ili kupata maana ya jumla ya sentensi.

(b) Tumia hatua hizo tano kuchanganua sentensi kwa njia ya matawi: “Ng’ombe anakula majani makavu usiku na mchana.”

Sentensi hii ni rahisi kwa kuwa na kiima na kiarifu kimoja.

Kiima ni “Ng’ombe” na kiarifu ni “anakula.”

Kitenzi cha “anakula” kinaeleza tendo linalofanywa na kiima.

Kitu kilicholiwa ni “majani makavu” ambacho ni kiarifu tegemezi.
Muda wa tendo ni “usiku na mchana” ambao ni kielezi cha wakati.

12. Sahihisha sentensi zifuatazo. Kwa sentensi zisizo na makosa, andika neno “sahihi.”

(a) Waziri wa Sheria aliwakilisha muswada Bungeni.

Waziri wa Sheria aliwasilisha muswada Bungeni.

(b) Sote twapaswa kufuata sheria, la sivyoyote, tutaadhibiwa. – Sahihi.

(c) Nilifika nyumbani kwake, lakini sijamkuta.

Nilifika nyumbani kwake, lakini sikumkuta.

(d) Sijakutana naye hata siku moja. – Sahihi.

(e) Ukishafika uniandikie barua dada! – Sahihi.